

BİRİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ MÜVƏQQƏTİ MƏĞLUBİYYƏTİMİZİN SƏBƏBLƏRİ VƏ İBRƏT DƏRSLƏRİ

Məmmədov, Nazim.

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun «Qarabağ tarixi» şöbəsinin baş elmi işçisi, tarix elmləri doktoru, dosent

1988-1994-cü illəri əhatə edən müharibə nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistanın əlinə keçmişdi. Ermənilər “torpağı viran qoymaq” taktikasından istifadə edərək, işğal etdikləri ərazilərdə evləri, müəssisələri, kommunikasiya vasitələri, təbii sərvətlər talan edilir, dağıdılır, yandırdılar. Müharibədə 20 min azərbaycanlı şəhid olmuş, 100 min nəfər yaralanmış, 5 min nəfər əlilə çevrilmişdi. Qaçqın və köçkünlərin sayı milyon nəfəri ötmüşdü. Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən 4861 nəfər azərbaycanlı, o cümlədən 314 qadın, 58 uşaq, 255 qoca əsir və girov götürülmüşdü [1]. Erməni faşistləri əsir və girovların həqiqi sayını beynəlxalq humanitar təşkilatlardan gizlədir, onlarla qeyri-insani rəftar edir, qul kimi işlədir, təhqir edir, alçaldırırlar. Təəssüflər olsun ki, Ermənistandakı girovlarımızın əksəriyyətinin aqibəti haqqında bu gün də məlumat yoxdur.

Necə oldu ki, mərd, cəsarətli, igid, vətənpərvər Azərbaycan Ordusu 1988-1994-cü illəri əhatə edən müharibədə məğlub oldu. Axı bu xalq (ordu) 1905-1906-cı illərdə, 1918-1920-ci illərdə vəhşi və nankor erməni quldurlarını məğlub etmişdi. Hətta, “Ermənistan” adlı bir qurumun varlığını sual altında qaldığı vaxtlar da olmuşdur. Mən, həm bir tarixçi, həm də müharibənin canlı şahidi və iştirakçısı kimi təcrübəmə istinad edərək Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ müharibəsində müvəqqəti məğlubiyyətimizin səbəblərini araşdırmağa çalışmış və gələcək döyüşlərimizin müvəffəqiyyətləri üçün azacıqda olsa vətəndaşlıq borcumu yerinə yetirmiş olardım.

Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində saxlanılan sənədlərdən birində oxuyuruq: 1991-ci ilin axırlarında Ermənistan və Rusiya arasında “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında müqavilə” imzalandı. Beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən demək olar ki, heç bir müqavimətə rast gəlməyən, Rusiyanın himayəsini açıq-aşkar hiss edən erməni millətçiləri və separatçıları daha da azğılaşdırdı [f.1, s.19, i.8961, v.22]. Mən deyirdim ki, bu Azərbaycan Ordusunun müvəqqəti məğlubiyyətinin əsas şərtlərindən birincisidir. Çünki, güclü, nizami və hər cür silahlı təminat olunmuş Rusiyaya məxsus ordu ermənilərin tərəfindən vuruşurdu. Şəxsən mən Ağdərə döyüşlərində dəfələrlə rus əsgəri ilə üz-

lənmişəm. Eyni zamanda, digər dövlətlərdən gətirilmiş maddəli “noyomnik”lərdə, bu döyüşlərdə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən döyüşürdülər. Acı bir həqiqəti qeyd edək ki, Rusiyaya məxsus 366-cı motoatıcı alayın 350 nəfər hərbiçisinin 50 nəfəri milliyyətə erməni idi və bu Alay bir çox soyqırımların fəal iştirakçısı olmuşdu.

Müxtəlif dövrlərdə xaricdən Ermənistan qeyri-qanuni və gizli yollarla silahlı ötürülmüş, maddəli döyüşçülər və hərbi məsləhətçilər göndərilmişdir. Ermənistan tranzit yoldan daşınmaqla 1986-cı ildən Qarabağ erməniləri xaricdə istehsal olunmuş silahları almış və sonrakı dövrdə bu proses müntəzəm olaraq davam etdirilmişdir. Təkcə 1993-cü ildən Rusiyadan Ermənistan qeyri-leqal yollarla bir milyard dollar dəyərində müasir silahlar verilmiş və müharibədə dinc əhaliyə qarşı işlədilmişdir. Əksinə, bölgədə yaşayan azərbaycanlı əhalinin qanuni yolla əldə etdiyi ov tüfəngləri müşahidə edilmişdir.

Düşmənin müvəffəqiyyət qazanmasının bir səbəbi də Azərbaycanda ordu quruculuğunun, demək olar ki, formal xarakter daşması idi. Azərbaycan iqtidarı hərbi hissələrin müxalifət qüvvələrinin təsirinə düşüb ona qarşı duracağından qorxaraq, əvvəl sovet ordusuna, sonra MDB, daha sonra isə Rusiya silahlı qüvvələrinə arxalanmağı üstün tuturdu. Respublika rəhbərliyi və mərkəz müxtəlif təxribatlarla xalqa öz gücünə inamsızlıq tələp edir, onda milli ordu qurmağın qeyri-mümkünlüyü haqqında yəqinlik yaratmağa cəhd göstərirdilər.

1991-ci ilin noyabrında yerli əhali-dən ibarət könüllü özünümüdafiə Taborları yaradıldı. Lakin bu qüvvələr müvəqqəti hesab olunur, yerli imkanlar hesabına saxlanırdı. Silah, sursat, təcrübəli hərbiçilər çatışmırdı. Özünümüdafiə taborlarının komandirləri və onların müavinləri rayonun hərbi komissarı tərəfindən seçilir, icra hakimiyyəti başçısının razılığı ilə Müdafiə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilirdi. Tabor komandirləri rayon icra hakimiyyəti başçısının müdafiə məsələləri üzrə müavinləri idi. Bu hissələrə rəhbərlikdə iki başlanğıc (Müdafiə Nazirliyinə və rayon icra hakimiyyəti başçısına tabeçilik) kimi yol-verilməz vəziyyət yaranmışdı. Prezident İcra Hakimiyyəti vasitəsilə hərbi hissələri öz əlində saxlamaq istəyirdi [22, s.81]. Müharibənin, Azərbaycanda gedən siyasi, iqtisadi və hərbi reformalarla bir ərəfəyə düşməsi, başqa sözlə, siyasi xaotiklik, iqtisadi viranəlik dövrünə təsadüf etməsi, ordunun müharibə gədə-gədə “sıfır”dan başlanıb qurulması lazımı nəticəni vermirdi və bütün bunların da müharibənin gedişinə təsiri böyük idi.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələr haqqında 1991-ci il 9 oktyabr qanununun qüvvəyə minməsi barədə Ali Sovetin qərarı ilə hərbi obyektləri, silah və texnika inventarlaşdırıb milliləşdirmək tələb olunsada, bu sahədə bağışlanılmaz lənglik rus hərbiçilərinə mümkün olan hər şeyi respublikadan çıxarmaq, dağıtmaq, məhv etmək və ayrı-ayrı adamlara, qruplara satmaq imkanı yaratmışdı. 1991-ci ildə imzalanmış Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında müqavilə şərtləri əsasında bu mirasdan, əhalinin sayı və digər mühüm göstəricilər nəzərə alınmaqla, Azərbaycana 4,3, Ermənistan isə 2,8 faiz düşməsi nəzərdə tutulurdu. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev çıxışlarından birində göstərirdi ki, “... Lakin əvvəl, mayın 15-də Müdafiə Naziri Daşkənd görüşündə ağalarına yarınaq hər iki respublikaya bə-

rabər sayda, özü də Azərbaycana əvvəl nəzərdə tutulduğundan xeyli az silah ayrılmasına razılıq verdi və Azərbaycan ordusuna, onun gələcəyinə böyük zərbə vurdu”. Eyni zamanda, “Neft kontraktı”nın imzalanmasının yubadılması da müharibənin gedişinə mənfi təsiri göstərmişdir və bu vacib prosesi vaxtında etmək lazım idi.

Rusiyanı (eləcə də, İrani) üzük qaşı kimi mühasirəyə almaq və imkan düşdükcə mövcud həlqəni daraltmaq işində bu dövlətlərin coğrafi əhəmiyyətindən bəhrələnmək niyyəti ilə müharibəni daha da qızışdırmaq və Ermənistan daha yaxın münasibət göstərmək dünyanın aparıcı dövlətlərinin “Dalto planına” daxil idi və əlbəttə bütün bunlar müharibənin gedişinə təsir edirdi.

Orduda vacib olan təbliğat işləri lazımı səviyyədə aparılmırdı. Bu isə (acı da olsa etiraf etməliyəm ki,) fərarilikdə, döyüş ruhunun zəifliyində və əsgər üçün, hər bir azərbaycanlı üçün digər utanverici mənfi proseslərin baş verməsində özünü büruzə verirdi. Onu da qeyd edim ki, belələri barmaqla sayılan olmaqla təəssüflər ki, var idi və lazımcına cəzalandırılırdı. Deməli, buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, erməni tərəfindən fərqli olaraq Azərbaycanın bu müharibəyə psixoloji hazır olması və bu səbəbdən də, müharibəni ilkin mərhələdə plansız şok vəziyyətində aparması müharibənin gedişinə öz təsiri göstərirdi.

Silahlı qüvvələrin yaranmasını öz hərəkətləri ilə müxalifət də mane olurdu. İqtidar vaxt qazanmaq, müxalifət isə silahlı qüvvələrə nəzarəti gücləndirmək məqsədi ilə müvəqqəti kompromis kimi Milli Müdafiə Şurası yaradılması üçün razılığa gəldilər. 1991-ci il sentyabrın 29-da paritet əsasında iqtidar və müxalifəti təmsil edən 8 nəfərdən ibarət Milli Müdafiə Şurası yaradıldı. Bu heç bir hərbi sərəştəsi olmayan, siyasi həyata şəxsi ambisiyalarını reallaşdırmaq üçün daxil olmuş şəxslərə orduya, ayrı-ayrı hərbi hissələrə nüfuz etmək, silahlı qüvvələrdən öz niyyətlərini həyata keçirmək üçün istifadə etmək imkanı verdi. Şuranın bəzi üzvləri ruslar tərəfindən respublikadan aparılmasına cəhd göstərilən xeyli hərbi texnika və silahın müsadirə olunmasında iştirak etdilər və bunları, əsasən özlərinə tabe olan silahlı dəstələrə verdilər [7]. Milli Müdafiə Şurasının müxalifətdən olan üzvlərinin silahlı hissələr yaratmaq, hərbi hissələri öz nəzarəti altına almaq cəhdləri aydın olduqda Respublikanın prezidenti 1992-ci il yanvarın 3-də bu qurumun buraxılması haqqında “Fərman” verdi. Dövlət Müdafiə Komitəsi təsis edildi. Siyasi qüvvələrin təsiri güclü olan təzə yaranmış ikinci tabor itaətsizlik göstərdiyi üçün 1992-ci il yanvarın 10-da buraxıldı [8].

Müxalifətin tələbi ilə parlament hökumətə ordu yaratmağa üç ay vaxt vermədi. Müdafiə Nazirliyini ələ keçirmək və hərbi hissələrin gücündən istifadə edib hakimiyyətə gəlmək istəyən “liderlər” bu nazirliyə hərbiçinin deyil, mülki şəxsin rəhbər təyin olunmasını tələb edir, piketlər keçirirdilər. Qısa müddətdə onlar bir neçə müdafiə nazirinin dəyişdirilməsinə, nəhayət, bu orqanda “öz adamlarının” mühüm vəzifələr tutmasına nail oldular. Müdafiə nazirinin tez-tez dəyişməsi ordu quruculuğuna ağır zərbə vururdu. Şıx qəsəbəsində yaradılmalı olan iki desant-hücum briqadasından cəmi bir ala-yarımqıç tabor və kəşfiyyat rotası təşkil olunmuşdu. Bütün bu proseslər vaxt aparır və Ermənistan hərbi birləşmələri yaranmış əlverişli şərait-

dən istifadə edərək qədim kəndlərimizi işğal edirdilər [9].

Qərb, milli münasibətləri yaradıb, bunun günahını onlara düşmənlər olan dövlətlərin üstünə yıxmaqla, həmin dövlətlərə qarşı narazılıq formalaşdırmaq və arada yaranmış ziddiyyətlərdən bəhrələnmək niyyətində idi və təəssüflər ki, burada da ikili münasibətlər mövcud olmuşdur. Qərbin kütləvi informasiya vasitələri yalnız erməni tərəfinin fikrini əks etdirirdi.

Onu da qeyd edək ki, Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinin çoxunda yerli əhali-dən ibarət müstəqil hərbi hissələr təşkil olunmuşdu [11]. Lazımı döyüş qabiliyyəti, təchizatı olmayan və müdafiə taktikasına keçməyə məcbur olan bu özünümüdafiə qüvvələri müasir silahlarla təchiz olunmuş və təlim görmüş düşmənlə yaxşı vuruşa bilmir, tez-tez, məğlubiyyətə uğrayırdı [12].

Bəhs olunan dövrdə mövcud hərbi hissələrə müxtəlif siyasi qüvvələrin təsiri güclü idi. Bəzi ictimai təşkilatların, hətta ayrı-ayrı siyasətçilərin hərbi dəstələri vardı. İqtidarın etibarsız saydığı hissələr dağılır, qeyri-qanuni silahlı dəstələr təşkil edilirdi. Hərbi hissələrdə nizam-intizam yox idi, kaos yaranmışdı. Baş qərargahın işi pis qurulmuşdu. Hərbi hissələrə pozuculuqla məşğul olan, xarici ölkələrin xüsusi idarələrində işləyən insanlar soxula bilmişdilər. Müharibədə informasiya axınına yol verilmirdi. Azərbaycanda maraqlı olan müxtəlif dövlətlərin bu müharibədən Azərbaycana qarşı bir təzyiqlə aləti kimi istifadə edirdi [13]. Azərbaycan ordu hissələri, xüsusi təyinatlı milis dəstələri və yerli özünümüdafiə batalyonlarının müqavimət göstərmək tədbirləri nizamsızlıq, əlaqəsizlik, plansızlıq üzündən baş tutmurdu.

Müharibə gedən ərazilərdə, yerli əhali içərisində təbliğat işi aparılmırdı. Heç olmazsa, Ermənistan silahlı birləşmələrinin hücumları zamanı onların “hərəkət normaları” izah edilmir, artilleriya hücumlarından müdafiə “nizamnəmələri” öyrədilmirdi. Ona görə də, müharibə gedən bölgələrin yerli dinc əhalisi itkiyə məruz qalırdı. Müharibə gedən müddət ərzində döyüşlərin gedişatını analiz və proqnoz edən, ssenariləşdirən institutların olmaması, silahların təkmilləşdirilməsi, yerli şəraitə uyğunlaşdırılması və ya yenilərinin yaradılması işinə alimlərin cəlb edilməməsi məğlub olmağımızı şərtləndirmişdir.

Dünyada mövcud olan erməni terror təşkilatları Azərbaycana qarşı məkirli niyyətlərini reallaşdırmaq üçün XX əsrin 80-90-cı illərində terrorun bütün vasitələrindən istifadə etmişlər. Heç kəsə aman vermədən məhv etmək, bu bəşəriyyətə qarşı qanlı cinayətdir. Qarabağda fəaliyyət göstərən erməni terror təşkilatlarının cinayətləri yüzlərlədir və bütün bunlar (girov götürmə, qəfil yaxalama, partlatma və s.) yerli əhali-də vahimə, qorxu yaradırdı.

Ermənistan hərbi yardım göstərən ölkələr sırasında Livan, Suriya və bəzi digər Ərəb ölkələri də yer almışdır. Yüzlərlə Beyrut, Dəməşq, Livan və Suriyadan gələn erməni terrorçularını cəbhədə tez-tez görmək mümkün idi. Şəxsən mən, Ağdərə istiqamətində gedən döyüşlər zamanı belələri ilə rastlaşmışdım. Bütün bunlar isə qüvvələr nisbəti-ni ermənilərin xeyrinə dəyişirdi.

(Davamı var)